

Darko Rapić – Šimun Bilokapić
MIGRANTI I IZBJEGLICE: NOSITELJI ŽIVOTA ILI SMRTI?

Migrants and refugees: bearers of life or death?

UDK: 314.15:343.343.62+314.151.3-054.72](04)
28-67(04)
27-428:314.15.044

Pregledni znanstveni rad

Review article

Primljeno 10/2020

Sažetak

Europa se posljednjih desetljeća hrva sa samom sobom. Kulturološke promjene koje su se dogodile bitno su uzdrmale njezin identitet, a poštovanje temeljnih načela i vrednota našlo se pred novim izazovom. Nove antropološke paradigme proizašle iz postmodernizma utjecale su na zaborav kršćanskih korijena i istina, koje su dobrim dijelom odredile smjer razvoja europske kulture. Posljedično, Europa kakvu poznajemo umire. Osnovna naka na ovog rada jest vidjeti u kakvom su odnosu umiranje Europe i migracijska kriza. Ne govori se o smrti (i životu) kao biološkom procesu, nego o filozofsko-teološkom promatranju „umiranja“ i „oživljavanja“ svega europskoga, kršćanskoga, ljudskoga... Na temelju promatranja najvažnijih današnjih kulturoloških obilježja Europe te vjerskih istina kršćanstva i islama, posebno u poimanju života i smrti, odgovorit ćemo na pitanje jesu li migranti i izbjeglice nositelji života ili smrti na europskom kontinentu. Čuvajući se idealiziranja imigranata kao spasitelje Europe, ali i njihova demoniziranja kao jedinih krivaca propadanja Europe, pokušat ćemo vidjeti može li pozitivan stav prema njima pružiti bitan preduvjet za plodnu integraciju. Život ili smrt Europe ovisi o njoj samoj, a migranti i izbjeglice mogu doprinijeti jednoj i drugoj stvarnosti. Ipak, za kršćane jest obveza ljubavi, za koju ne smijemo zaboraviti da ima snagu oživljavati i mijenjati.

Ključne riječi: život; smrt; izbjeglice; migranti; migracijska kriza; Europa; islam; kultura; kršćanske vrednote; solidarnost; ljubav; gostoprimstvo.

UVOD

Ništa tako ne određuje život kao smrt. I ništa tako ne određuje smrt kao život.¹ Međutim, pogled na život i smrt posljednjih se desetljeća u društvenome miljeu bitno promijenio. Uspon kulture smrti natjerao nas je na zaborav da je život najdragocjeniji čovjekov dar. Darovan je neočekivano. Nismo ga tražili niti zaslužili. No, koliko god bio dragocjen, život sa sobom uvijek nosi svoju sestru blizanku: smrt. Smrt je stalna tema filozofije, teologije, sociologije i drugih humanističkih znanosti. Ona je danas istodobno tabu- tema i predmet brojnih rasprava. Smrt se želi ukloniti iz javnog života, kao i sve ono što podsjeća na nju, na patnju i bol. S druge strane, pitanje dopuštenosti i prihvatljivosti pobačaja i eutanazije jedno je od najvažnijih trenutačnih zanimanja zapadnoeuropskih društava. Usprkos brojnim pokušajima da se život produži, čovjek uvijek kapitulira pred problemom smrti.

U ovom radu nastojat ćemo spojiti temu shvaćanja života i smrti u kontekstu promišljanja o aktualnoj problematici migranata i izbjeglica.² Život i smrt, odnosno življenje i umiranje u ovom radu ne shvaćamo samo kao tijek i kraj biološkog procesa, nego više smjeramo na filozofsko-teološko promatranje „umiranja“ i „oživljavanja“ svega europskoga, kršćanskoga, ljudskoga.³ Dolazak migranata i izbjeglica u Europu povlači pitanje identiteta toga starog kontinenta, njegovih kulturoloških obilježja i temeljnih odrednica. Oni sa sobom neizbježno donose svoju kulturu, običaje, navike i stil života koje je potrebno integrirati, smjestiti u novu okolinu. Glavno je pitanje na koje ćemo pokušati odgovoriti sljedeće: jesu li migranti i izbjeglice svojim dolaskom postali „ubojice“ svega europskoga ili je Europa odveć prije započela proces „umiranja“? Spašavaju li oni ili uništavaju Europu? Također ćemo vidjeti koju ulogu u tome ima kultura smrti i fenomen

¹ Rad je nastao u sklopu kolegija *Suvremena kultura i preobrazba shvaćanja smrti* na poslijediplomskom studiju Katoličkoga bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Splitu. Rad je ujedno nastavak interesa za temu migranata i izbjeglica u Europi.

² Migrant je svaka osoba koja napušta mjesto prebivališta iz društveno-ekonomskih razloga: studiranje, posao, poboljšanje buduće ekonomske perspektive i slično, dok izbjeglica napušta svoju državu zbog straha za vlastiti život ili slobodu. Za razliku od migranta, izbjeglica ne uživa zaštitu svoje države.

³ Ovisno o kontekstu i potpoglavlju, katkad ćemo o životu i smrti govoriti iz kulturološkog aspekta, a katkad iz religioznog i filozofsko-teološkog aspekta. Tek u govoru o pobačaju i eutanaziji govorit ćemo o smrti s biološkog aspekta. Distinkcija bi čitatelju trebala biti jasna, s obzirom na različite prijelaze u tekstu.

neželjenih života. Europske rane duha prošlosti ne smiju biti opravdanje za strah prema pridošlicama. To je zatvaranje očiju pred obostranom prilikom koju navodna migracijska kriza nudi. Radi se o prilici za nadvladavanje vlastite antropološke krize, pronalaska svog identiteta i osvjetljivanja puta prema budućnosti, dok se za kršćane radi o velikoj prigodi za oživotvorenje umirućih (kršćanskih) kreposti i vrednota.

1. KULTURNA POZADINA EUROPE

Europa kakvu danas poznajemo rezultat je povijesnih okolnosti, ideoloških i religioznih uvjerenja te višestoljetnoga gospodarskog i političkog djelovanja društava i pojedinaca. U biti, pojam europske kulture označuje skup filozofskih, političkih, religioznih, znanstvenih i umjetničkih načela koja Europu čini specifičnom, to jest po kojoj se razlikuje od drugih civilizacija.⁴ U tom kontekstu, pojam Europe trebali bismo više shvaćati u kulturološkom, a ne u zemljopisnom smislu. Međutim, pojam nije i ne može biti jednoznačan ni jednodimenzionalan.⁵ Unatoč svomu kulturološkom bogatstvu, današnja Europa kao da se ničim ne ponosi. Dapače, utjecaj prosvjetiteljstva vidljiv je u aktualnoj epohi postmodernizma u kojem kao da joj ništa što ima nije dovoljno. Čini se kako motiv želje za daljnjim napretkom više ne izranja iz neosporne kreacijske naravi čovjeka, nego iz neshvatljivog bijega od vlastite prošlosti, pretvarajući se tako u biblijski lik izgubljenog sina (usp. Lk 15, 11–32).⁶ Doista se može reći kako Europa živi „razvratno“ odbacujući neke temeljne ljudske, odnosno kršćanske vrednote. I premda još nije protratila svoja dobra, Europa će kad-tad, čini se mnogima, poželjeti se vratiti svojim korijenima koje posljednjih dvjestotinjak godina uporno napušta.

Koji su uopće njezini korijeni? Na kojim je temeljima kroz dvadesetak stoljeća Europa izrasla u središte civiliziranog života? Općenito se za kolijevku europske kulture uzima antička Grčka koja je utjecala na oblikovanje jezika, umjetnosti, arhitektu-

⁴ Usp. D. Mason, *A Concise History of Modern Europe: Liberty, Equality, Solidarity*, Rowman & Littlefield, Lanham, 2015., str. 2.

⁵ U ovom radu više ćemo se usredotočiti na kulturološke značajke tzv. zapadne Europe. Taj termin koristi se za države koje su kroz povijest bile pod utjecajem zapadnjačke kulture. To su najčešće države današnje Europske unije, a u kojima dominiraju Velika Britanija, Francuska, Njemačka i Italija.

⁶ Svi svetopisamski navodi uzeti su iz: *Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta* (gl. ur. J. Kaštelan i B. Duda), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2008.

re i obrazovanja. Helenistička kultura bila je toliko snažna da je „osvojila“ svoje osvajače. Naime, Rimsko Carstvo palo je pod utjecaj helenizma, koji se potom raširio drugim dijelovima Europe. Poslije će rimska kultura zajedno s kršćanstvom postaviti kulturološke temelje iz kojih se moderna Europa nastoji istrgnuti. Nedvojbeno je kako je od 4. stoljeća poslije Krista europski svijet polako postajao kršćanski svijet sa svim njegovim značajkama. Kršćanstvo je do danas još najrasprostranjenija religijsko-kulturna zajednica u Europi. Pojam Europe ponovo će se redefinirati u 16. stoljeću u razdoblju renesanse i prekooceanskih kolonijalnih zahvata, kada će se bogata i dinamična kultura proširiti na druge kontinente. Pojava prosvjetiteljstva te Francuske i industrijske revolucije unijet će „kopernikanski zaokret“ u društvenome miljeu.⁷ Od sredine 20. stoljeća do danas novija društvena obzorja i kretanja dovest će do stvaranja ekonomske i političke unije europskih država koja će od 1. studenog 1993. godine biti formalno poznata kao Europska unija. Ona će imati veliku ulogu u potvrđivanju već postojećih i postavljanju novih temeljnih načela i vrijednosti suvremene Europe.

1.1. *Temeljna načela i vrijednosti suvremene Europe*

Današnja Europa svjesna je svoje kulturne raznolikosti, što je posljedica njezine političke usmjerenosti i utjecaja globalizacije. Zbog toga intenzivno djeluje u smjeru zaštite kulturnih osobitosti svojih članica, kao i na produbljanju suodnosa i dostupnosti tih kultura.⁸ Službeno geslo Europske unije glasi „In varietate concordia“. Spontanim procesom izbora 2000. godine tadašnja predsjednica Europskog parlamenta Nicole Fontaine prihvatila je prijedlog mnogih studenata s prostora Europske unije. Od tada je ta krilatica, zajedno sa zastavom i himnom, jedna od njezinih glavnih simbola. Stoga se može reći kako je „Ujedinjenost u raznolikosti“ jedno od temeljnih načela suvremene Europe, a koje se tiče kulturoloških specifičnosti svake zemlje članice.

Jedan od najboljih pokazatelja kulturološkog bogatstva starog kontinenta jesu jezici. Europska unija ima čak 24 službena jezika, među kojima je i hrvatski jezik nakon priključenja Hrvat-

⁷ Usp. J. Berting, *Europe: A Heritage, a Challenge, a Promise*, Eburon Academic Publishers, 2006., str. 52.

⁸ Usp. Ž. Pavić, M. Đukić, M. Bijuković Maršić, „Europski identitet: mediji i kultura“, u: *Media, Culture and Public Relations*, 7 (2016.) 2, str. 224.

ske 1. srpnja 2013. godine. Upravo jezik ima važnu ulogu u uspostavljanju i održavanju onoga što nazivamo kulturom. Njime stvaramo i dijelimo s drugima identitet, kategorije, stavove, vrijednosti i strukture vjerovanja. Jezik nije samo lingvistički sustav sa svojim internim pravilima i logikom koje uči svaki čovjek u zajednici. On je pravi alat za uspostavljanje društvenog života i kulture.⁹ U tom kontekstu spomenimo Jeana Claudea Crepsya, po kojem se europski identitet paradoksalno temelji upravo na višejezičnosti i kulturnoj raznolikosti jer se očituje u dijalogu. On kaže sljedeće: „Kada jedan Nijemac sretne drugog Nijemca, onda se oni ne pitaju imaju li nešto zajedničko ili po čemu se razlikuju. Kada Nijemac sretne nekog Poljaka ili Francuza, onda se pita što je on zapravo, ili što smo mi zajedno, što mi zajedno predstavljamo, koja su nam zajednička svojstva, a koje različitosti. Mislim da je to paradoks našeg identiteta. To je težak identitet, koji se treba stalno iznova uspostavljati.“¹⁰

U svojim začetcima Europska unija na kulturološkom planu nastojala je promicati europske vrijednosti koje su utkane u njezin identitet. On se uglavnom temelji na vrijednosti demokracije, vladavine zakona i ljudskih prava. Međutim, to je nedovoljno za shvaćanje istinskoga europskog identiteta budući da te vrijednosti nisu izričito europske.¹¹ Odrediti njezin identitet, koji se temelji na kulturološkom nasljedstvu i temeljnim vrijednostima, ključno je pitanje na koje se ne može dati jednostran odgovor. Problem je prepoznao Srđan Vrcan još 2005. godine kada je istaknuo da potraga „za dušom Europe“ ili „za dušom za Europu“ prestaje kada se traganje za kulturnim identitetom Europe stavi u službu politike. Kao klasičan primjer toga navodi težnju za uključivanje Turske u Europsku uniju. Ona je, bez obzira na određenu „europsku“ prošlost po rimskim i bizantskim vladarima, ipak nastala na temeljima osmanlijskoga kulturološkog nasljedstva.¹² Većina sadašnjih zemalja članica Europske

⁹ Usp. E. Keating, „Language and culture“, u: *Encyclopedia of life support systems*, na: <http://www.eolss.net/sample-chapters/c04/E6-20B-07.pdf> (pristupljeno: 3. 6. 2020.), str. 1.

¹⁰ Usp. P. Kouparanis, „Što znači pojam ‘europski identitet?’“, na: <https://www.dw.com/hr/%C5%A1to-zna%C4%8Di-pojam-europski-identitet/a-2282178> (pristupljeno: 3. 6. 2020.).

¹¹ Usp. O. Calligaro, „From ‘European cultural heritage’ to ‘cultural diversity?’“, u: *Politique Europeenne*, 3 (2014.), str. 61.

¹² Usp. S. Vrcan, „Europski identitet“, u: *Revija za sociologiju*, u: 36 (2005.) 1 – 2, str. 8.

unije imaju veću kulturološku sličnost. No treba istaknuti da se osjećaj zajedništva među Europljanima i formiranje univerzalnoga europskog identiteta ne može postići formiranjem zajedničke unije, uvođenjem zajedničke valute ili usklađivanjem zakona. Osjećaj zajedništva postiže se njegujući iste vrijednosti. One su temeljni element svake kulture i identiteta jer određuju značenje za ljude unutar određenog društva. Sva pravila i norme proizlaze iz vrijednosti, stoga one determiniraju društveno ponašanje. Drugim riječima, bez njih ne bi postojala osnova za uspostavljanje normativnog poretka nekoga društvenog sistema. Posljedično tomu, cijeli bi se sistem raspao.¹³

Eurobarometar je po nalogu Europske komisije 2007. godine proveo opsežnu anketu o kulturološkim vrijednostima.¹⁴ Većina je ispitanika pokazala jasno uvjerenje da bi europsko društvo trebalo očuvati ključne vrijednosti koje su pod utjecajem globalizacije. Ističu se: mir (61 %), poštovanje prirode i okoliša (50 %), društvena jednakost i solidarnost (37 %), sloboda mišljenja (37 %), tolerancija i otvorenost drugima (37 %), poštovanje tradicije, povijesti i onoga čemu nas je povijest naučila (17 %), napredak i inovacija (14 %), kulturološka raznolikost (12 %) i poduzetništvo (10 %). To su, dakle, vrijednosti koje prema anketnom ispitivanju europsko stanovništvo prepoznaje i želi njegovati. Zanimljivo je kako 57 % ispitanika vrijednosti poput mira, poštovanje prirode i okoliša te slobode mišljenja smatra izričito europskim, a ne univerzalnim. Ključna međusobna razlika jest što, po njima, „europske“ vrijednosti treba sačuvati i isticati u društvu. Također treba naglasiti da se poimanje i hijerarhijska postavka vrijednosti ipak razlikuje među europskim stanovništvom. Tako je, primjerice, vrijednost poštovanje prirode i okoliša visoko zastupljeno u državama Luksemburga, Švedske i Finske (preko 70 %), dok je sloboda mišljenja najzastupljenija u Ujedinjenom Kraljevstvu i Nizozemskoj (preko 50 %).¹⁵

¹³ Usp. D. Matić, „Vrijednosti kao predmet sociološke znanosti“, u: *Revija za sociologiju*, 21 (1990.) 3, str. 520.

¹⁴ European Commission, *European Cultural Values*, na: https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/ebs/ebs_278_sum_en.pdf (pristupljeno: 3. 6. 2020.) str. 30.

¹⁵ U vrijeme provođenja ankete u Europskoj uniji bilo je 26 zemalja članica. Od 2007. godine do danas Europskoj uniji pristupila je samo Hrvatska u srpnju 2013. godine, a nemamo podataka o tome koje vrijednosti najviše njeguju Hrvati.

Vrijednosti koje Europa danas promiče proizlaze iz zajedničkih vizija koje se nastoje realizirati u ujedinjenoj Europi. Iz tih vizija nastaju temeljna načela Europske unije poput poštovanja ljudskih prava, jednakost, ravnopravnost spolova, neprihvatljivost diskriminacije i tolerancija univerzalne vrijednosti. Njih nalazimo u Konvenciji za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda iz 1950. godine, temeljene na Općoj deklaraciji o ljudskim pravima koju su donijeli Ujedinjeni narodi. Za njih se, dakle, može reći da su to demokratske vrijednosti. Altaras Penda navodi neka druga načela poput: očuvanja zdrave životne okoline, stvaranja novog poretka slobode, zaštite i sigurnosti, poštovanje kulturne raznolikosti, suradnja na svim područjima između jednakopravnih nacija država članica Europske unije i slobodno izražavanje misli.¹⁶ No koliko su navedene vrijednosti i norme prisutne među Europljanima? Žive li ih Europljani i proklamiraju? Penda tvrdi da postoji raskorak između temeljnih vrijednosti Europske unije i njezine stvarnosti kao posljedica odmaka od političkih ideala u korist ekonomskih interesa. One bi trebale biti u službi promicanja europskog zajedništva, ali povijest pokazuje kako ne postoji konsenzus u tome po kojim će se vrijednostima pristupiti u važnim političkim odlukama. Nažalost, nerijetko se događalo da su se donosile odluke suprotno zajednički dogovorenim vrijednostima.¹⁷

1.2. *Uloga kršćanstva*

Govoriti o europskoj kulturi bez spominjanja doprinosa i uloge kršćanstva promašen je govor. To je kao da iz kršćanstva izbacimo *Stari zavjet* i prepustimo ga samo *Novom zavjetu*¹⁸ ili pak da istrgnemo dijete iz naručja roditelja, što je kudikamo gore. U današnjoj Europi postoji snažna progresivistička, još živuća prosvjetiteljska struja koja želi izbaciti svaki spomen kršćanstva iz Europe procesom sekularizacije. Umjesto da bude jamac slobode uvjerenja i vjeroispovijesti, sekularizacija postaje ideološkim oružjem za potiskivanje i kršćanstva i ostalih religija u

¹⁶ Usp. I. Altaras Penda, „Temeljne vrijednosti Europske Unije – od utopije do stvarnosti“, u: *Politička misao*, 17 (2005.) 3, str. 159.

¹⁷ *Isto*, str. 169–170.

¹⁸ Takvo što pokušao je Marcion iz Sinope u 2. stoljeću tumačeći nespojivost Boga *Starog* i *Novog zavjeta*. Usp. M. Valković, „Krist, kultura i kontrakultura“, u: *Bogoslovska smotra*, 55 (1985.) 3 – 4, str. 324.

sferu privatnosti. Međutim, ni jedna vjera nije privatna stvar. Ona je ispravna samo ako se očituje na vani preko javnih i društveno relevantnih oblika življenja, načina prisutnosti i djelovanja.¹⁹ Upravo je shvaćanje vjere kao „javne“ stvari bilo na korist čitavoga europskog razvoja, čije zasluge *par excellence* pripadaju kršćanstvu i Katoličkoj Crkvi.

Činjenica je da je kršćanska vjera po instituciji Crkve dala temeljni impuls za nastajanje Europe u povijesnom i duhovnom smislu. Imena poput Benedikta, koji se danas naziva ocem i zaštitnikom Europe, zatim Grgura Velikog, Tome Akvinskog, Augustina, Anzelma Kanterberijskog, Ćirila i Metoda samo su neki od mnoštva velikana čija su djela utkana u europsku povijest. Obilazeći europske gradove, prvo što naše oči mogu zapaziti jesu crkveni zvonici. Oni su imali višestruku ulogu, bilo praktičnu, simboličku bilo svjetovnu ili religioznu. Unutar gradova označivali su početak i završetak rada, molitve i svetih misnih slavlja, upozoravali su građane na napade i požare te su svakom hodočasniku ili trgovcu izdaleka davali jasnu poruku vjerskog i kulturnog obilježja. S istaknutim križem na vrhu bili su svojevrsni kameni stjegovi pripadnosti jedne zajedničke „vlasti“. Stoljećima su se ljudska prava ukorjenjivala u kršćanskoj ili, bolje rečeno, evanđeoskoj viziji čovjeka, njegova dostojanstva i vrijednosti kao slike Božje. To je temelj kršćanskog humanizma, koji se nalazi u srži cjelokupne europske civilizacije. Kršćanske vjerske istine dobrim su dijelom odredile smjer razvoja europske kulture, dok je apostolsko vjerovanje postalo ne samo ispovijest vjere nego i idejno-simbolična matrica za novu civilizaciju. Da ne bi ovaj govor bio u idealiziranom tonu, vrijedi naglasiti kako je Crkva u svojoj povijesti pokazala svoje mane i nedostatke, a neki od njih još nisu oprošteni. Također je sasvim legitimno postaviti pitanje je li kršćanstvo donijelo više štete nego koristi. Uz to, postojala su i druga izvorišta europske civilizacije poput keltske, germanske, slavenske i islamske kulture, ali nitko ne bi smio zanijekati da kršćanstvo pripada trajnom i korjenitom temelju Europe. U tom smislu može se govoriti o kršćanskim korijenima Europe, a ne o njihovom slučajnom susretu.²⁰

¹⁹ O odnosu vjere kao privatne i javne stvari detaljnije vidi: N. Malović, „Vjera kao ‘privatna stvar’. Počeci, razvoj i posljedice poimanja“, u: *Riječki teološki časopis*, 36 (2010.) 2., str. 371–386.

²⁰ Usp. M. Valković, „Europa, kršćanstvo i Crkva“, u: *Bogoslovska smotra*, 65 (1995.) 3 – 4, str. 402–407.

Pojavom suvremenog liberalizma kršćanstvo pada u zaborav. Premda je, prema talijanskom filozofu Marcellu Peri, izvorni liberalizam utemeljen na teističkoj i kršćanskoj matrici, današnji liberalizam bitno je promijenjen, počevši od kidanja veze s kršćanskom koncepcijom dobra i kreposti. Za pluralističku viziju liberalizma vjera predstavlja veliki rizik te postaje zapreka za integraciju i suživot. Vjera je stoga beskorisna te joj treba oduzeti javnu dimenziju. Kreiranje stava djelovanja *etsi Deus non daretur* teorijski je formulirano europsko otpadništvo od kršćanstva pod izlikom uspostavljanja društvene stabilnosti i mira.²¹ Time je europski brod uplovio u poganske vode, a svjetlo vjere koje mu je pokazivalo put kroz povijest proglašeno je suvišnim i nepotrebim. Zato ne bismo rekli da je kršćanstvo pod zaboravom – što bi bila preblaga riječ – nego bi se radije trebalo govoriti o namjernom odbacivanju kršćanstva.²² Uz različite poznate zakonsko-pravne propise, to se na očit način pokušalo između 2001. i 2003. godine kada je Europska konvencija raspravljala o formiranju Europskog ustava. U službenom nacrtu Ustava u drugom članku koji je govorio o europskim vrijednostima nije bilo ni spomena nasljeđa na kojem su vrijednosti utemeljene. Nekoliko je zemalja zahtijevalo uključivanje kršćanske tradicije u Ustav, dok su se Francuska, Belgija i skandinavske zemlje odlučno suprotstavile tom prijedlogu. Papa Ivan Pavao II. izrazio je žaljenje što su se stoljetni kršćanski naponi tako lako izostavili, ističući da je to pokazatelj nepriznavanja povijesnih dokaza i kršćanskog identiteta europskog stanovništva. Tada je papa Ivan Pavao II. izrekao upečatljivu rečenicu: „Ne režu se korijeni iz kojih smo narasli.“²³

U tom kontekstu, poglavlje ćemo završiti dobitnikom Nobelove nagrade za književnost Thomasom Stearnsom Eliotom. On je u svojoj knjizi *Notes Towards in the Definition of Culture* istaknuo kršćanski utjecaj na europsku kulturu kazavši kako se „upravo u kršćanstvu razvila naša umjetnost, u kršćanstvu su europski zakoni – donedavno – bili ukorijenjeni. Pojedini Euro-

²¹ Usp. B. Vulić, „Veluti si Deus daretur. Prilog raspravi o europskom zaboravu kršćanstva“, u: *Crkva u svijetu*, 49 (2014.) 3, str. 296–298.

²² U tom kontekstu trebali bismo izbjegavati govor o kršćanskoj Europi jer ona sebe odbija definirati tim pojmom. Premda je Europa nastala iz kršćanstva, današnje se europsko društvo ograđuje od njega, pa se ne može reći da se na europskom kontinentu radi o borbi islama protiv kršćanstva. No može se postaviti pitanje: bori li se sekularizirana Europa protiv islama?

²³ Usp. T. Shek Brnardić, „Europski ustav i apologetika kršćanske kulture“, u: *Crkva u svijetu*, 51 (2016.) 1, str. 103–105.

pljanin ne mora vjerovati da je kršćanska vjera istinita, a ipak sve što kaže i čini izvire iz njegovog nasljedstva kršćanske kulture i ovisit će o toj kulturi u smislu njegova značenja. Samo je kršćanin mogao stvoriti Voltairea ili Nietzschea. Ne vjerujem da bi kultura Europe mogla proživjeti potpuni nestanak kršćanske vjere. U to sam uvjeren, ne samo zato što sam i sam kršćanin, već kao student socijalne biologije. Ako kršćanstvo ode, s njom odlazi i cijela naša kultura.“²⁴

2. USPON KULTURE SMRTI

Pokušaj da se Europa „dekristijanizira“ ostavlja prostor razornim idejama. One su na prvi pogled odraz slobode za kojom gladuje svaki čovjek, ali jabuka slobode za koju suvremena Europa misli da ju bere sa stabla života isto skriva u sebi otrov (usp. Post 3, 1–24). Sloboda uvijek skupo košta, dok se jednom stečena tako jeftino može prodati. Slična je stvar i s kulturom koja se stoljećima gradi, a koja se u malo vremena može srušiti.

U posljednje vrijeme sve se više govori o ubojstvu, samoubojstvu i smrti Europe, europske kulture, kao i kršćanstva koje jest u temelju europske civilizacije.²⁵ Jedan je od aktualnih tekstova knjiga engleskog novinara Douglasa Murraya pod nazivom „Čudna smrt Europe“.²⁶ Identificiranje „ubojice“ starog kontinenta toliko je zaintrigirala javnost da je ubrzo postala jednom od najprodavanijih knjiga političkog sadržaja te dobila epitet najbolje političke knjige 2017. godine. S pravom se onda može zapi-

²⁴ Riječ je o našem slobodnom prijevodu s engleskog izvornika. T. S. Eliot, *Notes towards the Definition of Culture*, Harcourt Brace Jovanovich, New York, str. 126.

²⁵ Istaknut ćemo sljedeće naslove: G. Dangerfield, *Strange Death of Liberal England*, Capricorn books, New York, 1935.; Z. Vukman, *Bogoubojstvo zapada*, Vlastita naknada, Trogir, 2016.; A. Schmidtke, *Perspective: suicide in Europe*, *Suicide Life Threat Behavior*, 27 (1997.) 1, str. 127–136; L. Todd Wood, *Trying to talk culturally suicidal Europe of the ledge*, na: <https://www.washingtontimes.com/news/2017/feb/23/europe-threatens-cultural-suicide/> (pristupljeno: 4. 6. 2020.); *Why is Europe committing cultural suicide?*, na: <https://www.quora.com/Why-is-Europe-committing-cultural-suicide> (pristupljeno: 4. 6. 2020.); S. Gregg, *How Europe's Way of Denial Became a Way of Death*, na: <https://www.thepublicdiscourse.com/2018/03/20895/> (pristupljeno: 4. 6. 2020.); C. Pleasance i J. Robinson, *Losing our religion: Christianity in Europe is dying out as young people turn away from the church, research says* na: <https://www.dailymail.co.uk/news/article-5536431/Losing-religion-Christianity-Europe-dying-study-finds.html> (pristupljeno: 4. 6. 2020.). Na poseban način želimo istaknuti sugestivnu knjigu o svjesnom podređivanju Europe lažnim vrijednostima: D. de Marco i M. Wiker, *Arhitekti kulture smrti*, Verbum, 2011.

²⁶ D. Murray, *Čudna smrt Europe*, Egmont, 2018.

tati: umire li Europa zaista, odnosno, je li već umrla ili ju netko želi vidjeti takvom? Murray odgovara na to pitanje u uvodu knjige: „Europa čini samoubojstvo. Ili su, u najmanju ruku, njezini vođe odlučili počinuti samoubojstvo. (...) Kad kažem da je Europa u procesu ubijanja same sebe, ne mislim da je teret uredbi Europske komisije postao pretežak ili da Europska konvencija o ljudskim pravima nije učinila dovoljno da zadovolji zahtjeve određenih zajednica. Mislim na to da je civilizacija koju poznajemo kao Europu u procesu počinjenja samoubojstva te da ni Velika Britanija niti bilo koja druga zapadnoeuropska zemlja ne može izbjeći tu sudbinu jer kao da svi bolujemo od istih simptoma i boljki.“²⁷ Murray je jasno detektirao kako nešto u europskoj kulturi više „ne štima“. Opasnost nije došla sa strane, Europa se, zapravo, urušava unutar sebe.

U želji da se odcijepi od kršćanskih korijena u čijem temelju stoji Bog – izvor života – Europa posljedično priziva smrt. „Umiranje“ vrednota, kulture i tradicije papa Ivan Pavao II. nazvao je „kulturom smrti“, imenujući tako destruktivnu silu koja ide direktno protiv života.²⁸ Taj pojam označuje podupiranje svih postupaka koji djeluju destruktivno prema ljudskom životu, bilo da je riječ o pobačaju, smrtnoj kazni, ratu, kontracepciji, eutanaziji i slično. Posebno se odnosi na pobačaj, kontracepciju i eutanaziju čije se prihvaćanje danas smatra odrazom modernoga i naprednoga.²⁹ Teško je precizirati kada se tzv. „kultura smrti“ pojavila, ali može se reći da je svoj uspon doživjela nakon seksualne revolucije, prodora drugog i trećeg vala feminizma te utjecajem postmodernističkog individualizma i relativizma. Površno gledajući, radi se o iskrivljenim utilitarističkim shvaćanjima čovjeka u parafraziranom smislu: „ako ne vidim korist od nekog ljudskog bića, onda mi ono nije potrebno.“ No čini se

²⁷ Isto, str. 7.

²⁸ Kada tretiramo ove fenomene, onda ih promatramo iz perspektive personalističkih načela inspiriranim kršćanskom kulturom. Usp. V. Valjan, *Bioetika*, Svjetlo riječi, Sarajevo – Zagreb, 2004., str. 79–98.

²⁹ O bioetičkim problemima i njihovim načelima preporučujemo sljedeću literaturu: W. E. May, *Catholic Bioethics and the Gift of Human Life*, Our Sunday Visitors, Huntington, Indiana, 2008.; M. P. Faggioni, *La vita nelle nostre mani. Manuale di Bioetica teologica*, Edizioni Camilliane, Torino, 2012.; E. Schockenhoff, *Etica della vita. Un compendio teologico*, Queriniana, Brescia, 1997.; P. Kemp i J. Rendtorff, *Basic Ethical Principles in European Bioethics and Biolaw, Vol I-II: Autonomy, Dignity, Integrity and Vulnerability*, Institute de Bioetica Centre for Ethics and Law, Barcelona – Copenhagen, 2000.

kako suvremenom čovjeku zapravo ne smeta bolestan, nepokretan starac, nego istina koju taj starac izgovara svojim stanjem: mi smo konačna, smrtna bića. Smrt se želi ukloniti iz javnog života, kao i sve ono što podsjeća na nju, na patnju i bol. Uspriko brojnim pokušajima da se život produži, čovjek uvijek kapitulira pred problemom smrti.³⁰ U kontekstu tzv. „kulture smrti“ očituje se paradoks: suvremeni čovjek želi učiniti što je god u njegovoj moći da zaustavi ili barem odgodi smrt, dok, s druge, u ime prava i empatije dopušta ubijanje drugih.³¹

2.1. Fenomen neželjenih života

Kampanja koja se provodi oko pobačaja i eutanazije, odnosno potpomognutog samoubojstva ne temelji se na slobodi. Ona se temelji na podmuklom stavu da su neki ljudski životi manje vrijedni pa ih ni ne treba toliko štiti. Tako sloboda postaje čovjekov neprijatelj jer ga okreće protiv vlastita života. Neki će navesti ekonomsku prihvatljivost eutanazije jer „neproduktivni“ starci previše opterećuju resurse našeg društva. Svođenje svega na ekonomiju može dovesti do prihvaćanja eutanazije kao moralno ispravnog čina svakog pojedinca koji postane teret za druge. Jednako tako bespomoćni embriji mogu poslužiti općem dobru, budući da njihove vitalne stanice mogu pomoći našem zdravlju.³² Osim toga, kad društvo zahtijeva od vlasti da se donese zakon o eutanaziji, tada ono radi vlastitu prosudbu o tome da su samoubilačke želje ranjivih osoba u biti razumne i opravdane, budući da njihov život nije u skladu s onim što se promiče kao „normalni“ život. Ista je stvar i s pobačajem. Žene koje su začele silovanjem ili im trudnoća stvara golem zdravstveni i egzistencijalni problem nailaze na empatiju, ali onu koja u biti sugerira „slavlje“

³⁰ Ili kako primjećuje Fuček: „Čini se da moderna medicina upravo u fenomenu smrti trajno čita svoj poraz i da je svaka smrt u klinici njezin demant.“ I. Fuček, „Čovjek pred licem smrti“, u: *Pred licem smrti*, zbornik radova (ur. V. Pozaić), Zagreb, 1990., str. 38.

³¹ Premda je u ovom poglavlju (a i dalje) vidljiv određeni pesimizam prema današnjoj Europi, ipak treba reći da je Europa, unatoč svojim nedostacima, još poželjno mjesto za život po svojim društveno-ekonomskim uvjetima.

³² Usp. R. M. Doerflinger, *False freedom and the Culture of Death*, na: <http://www.usccb.org/about/pro-life-activities/respect-life-program/false-freedom-and-the-culture-of-death.cfm> (pristupljeno: 5. 6. 2020.).

smrti. Takva je empatija destruktivna, lišava pojedinca odgovornosti i ljubavi za drugoga.³³

Evandjelje nas pak uči da smo „sjeme“ koje treba umrijeti za druge, a ne da drugi umiru za nas. No europsko društvo postaje gluho na svetopisamske riječi i opomene. Ono ga već duže vrijeme izbjegava čineći destruktivne korake. Koprek će stoga današnje stanje definirati kao vrijeme razuzdane volje. Ona je usredotočena na samu sebe, prestaje težiti dobru drugoga. Razuzdana volja veže se uz čovjekovo „ja“ negirajući drugoga u svom djelovanju. Na taj se način duhovno osiromašuje jer istodobno gubi svoje „ja“, a usmjerujući sve na sebe čovjek odstupa od svoje prirode; od neizbježne sklonosti prema drugome.³⁴ Papa Ivan Pavao II. upozorio je na takav stav tvrdeći da „odbijajući ili zaboravljajući svoj temeljni odnos s Bogom, čovjek misli da je kriterij i pravilo samom sebi, i smatra da ima pravo tražiti od društva da zajamči mogućnosti i načine odlučivanja o vlastitom životu u punoj i potpunoj autonomiji“.³⁵ Posljedično tomu među nama se pojavio tzv. fenomena neželjenih i nepoželjnih života. Mi biramo tko će živjeti, a tko umrijeti. Mi se smatramo kompetentnim govoriti čiji je život vrjedniji, a čiji je život beskoristan, potrošen i opterećujući za društvo. Mi uzimamo za pravo drugomu reći da nam ne treba, da je „višak“, smetnja našim sebičnim planovima. S namjernim pretjerivanjem može se reći da je posrijedi provođenje nove, suptilne „selekcije“ koja se puno ne razlikuje od povijesno zabilježenih odnosa prema ženama, robovima, crncima, Židovima i drugima. To je uistinu život *etsi Deus non daretur*, a s time ni života poslije ovozemaljske stvarnosti.³⁶

³³ Usp. Š. Bilokapić, „O ne/opravanosti pobačaja u slučajevima silovanja i incesta“, u: *Služba Božja*, 57 (2017.) 2, str. 246–248. Za bolje upoznavanje s tom temom vidi: T. Matulić, *Pobačaj – drama savjesti*, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Centar za bioetiku, Zagreb, 2019.

³⁴ Usp. I. Koprek, „Razarajući čimbenici braka i obitelji“, u: *Bogoslovska smotra*, 85 (2015.) 3, str. 760.

³⁵ Ivan Pavao II., *Evangelium vitae*, br. 64.

³⁶ Tezu po kojoj u Europi bez Boga Europljani žive bez svoga pravog identiteta postavio je talijanski filozof Marcello Pera, o čemu se detaljno može pronaći u: M. Pera, *Zašto se trebamo zvati kršćanima? Liberalizam – Europa – Etika*, Verbum, Split, 2009. Također vidi: B. Vulić, „Veluti si Deus daretur. Prilog raspravi o europskom zaboravu kršćanstva“, str. 296.

2.2. Jaz između tragedije i statistike

Današnji se čovjek poprilično muči s pitanjem kako se nositi sa smrću. S jedne strane, o njoj ne želi razmišljati te čini sve kako bi njezinu neizbježnost odgodio ili ju barem u svojoj svijesti zanemario, dok, s druge, mnogim ranjivim osobama smrt čini lako dostupnom. Europsko društvo izbacilo je smrt iz svog diskursa, premda su smrt, umiranje i gubitak voljene osobe univerzalni i jedinstveni procesi života koje čovjek mora doživjeti.³⁷ Smrt istodobno izaziva strah i postaje tabu-tema koja sa sobom nosi izolaciju i uklanjanje iz javnog života na različite načine. Primjerice, o smrti se općenito izbjegava govoriti, u bolnicama se prikriva, u filmovima se banalizira i od nje radi određeni spektakl. Nečija smrt u dnevnim vijestima postala je svakidašnjica te se redovito „barata“ sa statističkim podacima broja ubijenih, preminulih, smrtno stradalih i slično. Sve to dovelo je do velikog jaza između tragedije i statistike. Broj pobačaja na svijetu na godišnjoj razini premaši nekoliko desetaka milijuna, a nad tim se javnost uopće ne zgražava.³⁸ Smrt čovjeka koji nam nije blizak ili za kojeg nismo čuli nimalo nas ne dira. Čini se kako danas smrt jednog čovjeka smatramo tragedijom, a smrt milijuna ljudi za nas je običan statistički podatak.

Društveni se život rijetko zaustavlja na nečiju smrt te se čini kako društvenu zajednicu smrt nekog člana više uopće ne pogađa te se živi kao da nitko ne umire. Žalovanje je svedeno na usku intimnost najbližih članova obitelji, a proces žalovanja sveo se na minimum.³⁹ Iznimka je smrt neke poznate osobe ili nekakva značajnija tragedija zbog koje se nerijetko proglasi „Dan žalosti“. Međutim, i to se ubrzo zaboravi. Danas se sve rjeđe mogu vidjeti pogrebne povorke, osim u mjestima koja njeguju običaje i tradiciju. Nažalost, budući da su sprovodi uvijek najprecizni-

³⁷ Usp. P. Pentaris, „Culture and Death: A Multicultural Perspective“, u: *Hawaii Pacific Journal of Social Work Practice*, 4 (2011.), str. 45.

³⁸ Prema Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji (WHO), između 2010. i 2014. godine na godišnjoj razini izvršeno je otprilike 56 milijuna pobačaja, a do 2019. godine ta je brojka narasla na otprilike 73 milijuna pobačaja. Usp. *Preventing unsafe abortion*, World Health Organization, na: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/329887/WHO-RHR-19.21-eng.pdf?ua=1> (8. 1. 2021.) i <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/preventing-unsafe-abortion> (8. 1. 2021.).

³⁹ Usp. L. Tomašević, „Smrt i umiranje danas“, u: *Filozofska istraživanja*, 24 (2004.) 3 – 4, str. 888.

je proroštvo, prolazeća mrtvačka kolica govore istinu o svakom čovjeku. Smrt „otvara oči“ mrtvima i živima: mrtvi su osvjetljeni istinom dolaskom pred Božje lice, dok se živi mogu istrgnuti iz vlastitog egoizma podsjetivši se na prolaznost zemaljskog života. U našoj nijemosti na smrt drugoga odzvanja meditacija pjesnika Johna Donnea iz 16. stoljeća koja kaže: „Nijedan čovjek nije otok, sasvim sam za sebe; svaki je čovjek dio kontinenta, dio zemlje; ako more odnese grudu zemlje – Europe je manje, kao da je odnijelo kakav rt, posjed tvoga prijatelja ili tvoj vlastiti; smrt svakoga čovjeka smanjuje mene, jer sam obuhvaćen u čovječanstvu. I zato nikada ne pitaj kome zvono zvoni; Tebi zvoni.“⁴⁰

2.3. *Glas života*

Biti svjestan da smo dio čovječanstva – tj. da zajedno s drugim ljudima činim čovječanstvo – te da se smrt drugoga tiče nas samih podiže svijest o važnosti života. Situacija u Europi ipak nije „crna“, nije baš ni siva jer postoje određeni pravni akti i deklaracije o zaštiti prava na život. Primjerice, Europska konvencija štiti zakonom pravo na život i ukida smrtnu kaznu u svim okolnostima. Također, postoji pravni akt Ujedinjenih naroda koji naglašava pravo svakog čovjeka na život, slobodu i osobnu sigurnost. Time međunarodna zajednica svečano izjavljuje, barem deklarativno, da svaki čovjek ima pravo na život.

I dok mnoge zapadne europske države – koje prednjače u zagovaranju kulture smrti – različito razglabaju potonja pitanja, Katolička Crkva svako uništavanje ljudskog života zaustavlja odlučnim „ne“, kao jasan glas života u ovome svijetu. Prema kršćanskom shvaćanju, život je temeljna vrijednost. Ona je sveti i nedodirljiv dar Božji, što znači da ni čovjek ni bilo kakva vlast nije njegov gospodar.⁴¹ Kao što se ni jedna svetinja ne obeščasćuje, tako se ni život ne smije oduzimati; bilo da je riječ o vlastitom ili životu drugoga. Svaki ljudski život jednako je vrijedan

⁴⁰ Radi se o našem slobodnom prijevodu s engleskog originala: „No man is an island entire of itself; every man is a piece of the continent, a part of the main; if a clod be washed away by the sea, Europe is the less, as well as if a promontory were, as well as any manner of thy friends or of thine own were; any man's death diminishes me, because I am involved in mankind. And therefore never send to know for whom the bell tolls; it tolls for thee.“ J. Donne, *Devotions upon Emergent Occasions*, McGill-Queen's University Press, Quebec, 1975., str. 108–109.

⁴¹ Usp. L. Tomašević, „Nepovredivost života i eutanazija u enciklici Evangelium Vitae Ivana Pavla II.“, u: *Služba Božja*, 45 (2005.) 1, str. 85.

od začetka pa do smrti, ima jednako dostojanstvo jer je u svakome tom životu identična Božja slika obojena njegovom jednakom ljubavlju prema svakome. Upravo ta činjenica stvorenosti na sliku Božju daje ljudskoj osobi veće dostojanstvo.⁴² Dokument Drugoga vatikanskog koncila „*Gaudium et spes*“ naglašava poštovanje čovjeka kao svoga bližnjega te ističe kako sve što se protivi samom životu proturječi Stvoriteljevoj časti. Tu ubrajaju: svakovrsna ubojstva, genocidi, pobačaj, eutanazija i samovoljno samoubojstvo. Među sramotnim djelima protiv života nabrajaju i sva druga nasilna ponašanja koja vrijeđaju ljudsko dostojanstvo, bilo sakaćenja, tjelesna i moralna mučenja, ropstvo, neodgovorne uvjete rada i slično.⁴³ Matulić i Bekavac ističu kako je koncilski vizija poštovanja i zaštite ljudskoga života i ljudske osobe cjelovita i sveobuhvatna. Ona se ne zaustavlja samo na nekoliko (bio)etičkih problema, nego na temelju evanđeoske zapovijedi ljubavi prema bližnjemu potiče na aktivno zauzimanje u zaštitu ljudskog života od začeca do prirodne smrti.⁴⁴

Kongregacija za nauk vjere objavila je 1987. godine poseban dokument o ljudskom životu i dostojanstvu ljudske osobe pod nazivom „*Donum vitae*“. U njemu, među ostalim, stoji da se „svaka ljudska osoba sastoji ne samo od duha nego i od tijela, tako da se u tijelu i preko tijela ostvaruje sama osoba u svojoj konkretnoj stvarnosti. Prema tome, poštovati ljudsko dostojanstvo znači uvažavati taj čovjekov identitet kojim je on dušom i tijelom jedan.“⁴⁵ *Katekizam Katoličke Crkve* objasniti će tvrdeći da je Bog htio čovjeka kao duhovnog i tjelesnog. Riječ „duša“ u Svetom pismu označuje ljudski život ili osobu u cijelosti, ali i ono najnutarnije u čovjeku. Ljudsko tijelo ima udjela u dostojanstvu „slike Božje“, ono je ljudsko jer je oživljeno duhovnom dušom.⁴⁶ Dakle, svaka ljudska osoba ima bezuvjetno dostojanstvo u samoj sebi, odnosno po tome što je stvorena na sliku Božju. Ta je tvrdnja

⁴² Usp. M. A. Begić, „Dostojanstvo ljudske osobe i pravo na život“, u: *Jahr*, 8 (2017.) 1., str. 63.

⁴³ Usp. Drugi vatikanski koncil, *Gaudium et spes. Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu*, u: *Dokumenti*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2008., br. 27 (u nastavku: GS).

⁴⁴ Usp. T. Matulić i A. Bekavac, „Crkva i obitelj u promicanju zaštite života“, u: *Nova prisutnost*, 18 (2020.) 1, str. 132.

⁴⁵ Zbor za nauk vjere, *Donum vitae – Dar života. Naputak o poštivanju ljudskog života u nastanku i o dostojanstvu rađanja*, Zagreb, 2012., br. 12 (u nastavku: DV).

⁴⁶ Usp. *Katekizam Katoličke Crkve*, Hrvatska biskupska konferencija, Zagreb, 1994., br. 362 – 364 (u nastavku: KKC).

temelj jedinstvenosti ljudskog bića. Ono što je nekoć bila stvar zasluge, uvjetovano društvenim statusom i uspjehom, kršćanstvo je naglasilo kao neotuđivu vlastitost svake ljudske osobe. Fuček tvrdi kako se u tom dokumentu mogu opaziti tri antropološke teze. Prva je da postoji bitno jedinstvo ljudske osobe. Druga je da se dostojanstvo ljudske osobe ne može misliti ni upotrebljavati kao objekt, nego da uvijek ostaje subjekt. Treća je antropološka teza što je navedenoj cjelini i dostojanstvu jedino bračni čin dostojan postaviti uvjete za začetak nove ljudske osobe.⁴⁷ Svjesna da ju čeka aktivna borba za zaštitu života, Katolička Crkva reagirala je s još nekoliko dokumenata poput „Veritatis splendor“, „Dignitas personae“, „Familiaris consortio“, „Persona humana“ i „Evangelium vitae“.⁴⁸

3. MIGRANTI I IZBJEGLICE: NOSITELJI ŽIVOTA ILI SMRTI?

Situacija s migrantima i izbjeglicama u Europi još je goruća problematika političkih vlasti toga starog kontinenta. Radi se o svojevrsnom pitanju života i smrti. S jedne strane, migranti i izbjeglice grčevito se bore za vlastitu egzistenciju. Svjesno, ali često bez drugog izbora odlaze na stotine kilometara dug put na kojem riskiraju vlastite živote. Nažalost, u potrazi za boljom budućnosti mnogi i ne stignu na željeno odredište. Čeznja za mirnim životom tako se pretvorila u vječni spokoj. S druge strane, pitanje života i smrti u Europi poprima drugačije oblike. Ovdje ne mislimo na smrt i život kao završetak ili početak biološkog procesa nego na filozofsko-teološko promatranje „umiranja“ i „oživljavanja“ svega ljudskoga. Primjerice, može se govoriti o umiranju ili smrti različitih vrednota, kulture, vjere, tradicije i svega ostalog što destruktivna sila smrti može zahvatiti. Također, može se govoriti o svemu onome što migracijska kriza „oživljava“ u Europi, odnosno kakvu budućnost ona može ponuditi. Upravo ćemo se s tim izazovima u ovom poglavlju pokušati uhvatiti u koštac.

⁴⁷ Usp. I. Fuček, „Dar života – nova instrukcija u bioetici“, u: *Obnovljeni život*, 42 (1988.) 5, str. 114.

⁴⁸ Treba istaknuti da u istom smjeru idu i druge kršćanske konfesije, čija uloga u očuvanju kršćanskih vrijednosti na različitim područjima nije mala.

3.1. Vrednote u njihovim kovčezima

S pitanjima vlastite kulture i identiteta Europa se dugo vremena bori „iznutra“. S problemom migranata i izbjeglica ta borba poprimila je ozbiljne prijetnje i „izvana“. Očito je da je Europa na političkom, kulturološkom, globalizacijskom i religijskom putu bez povratka. Nalazi se na raskrižju pred važnom odlukom za svoju budućnost, a koju je teško donijeti dok ju proganja vlastita prošlost. Europa još skupo plaća različite ideološke pristupe i želju za moći koju je njegovala tijekom povijesti.⁴⁹ Gotovo da ne postoji ni jedna zapadnoeuropska država koja ne bi trebala ispitati vlastitu savjest i čija povijest nije puna ljudskih leševa. Kolonijalizam, ropstvo, rasizam, dva svjetska rata, komunizam, fašizam i nacizam proizašli su iz europskih naroda i postali uteg od kojeg se teško oslobađa. Čini se da moderna Europa nastoji ispraviti pogreške iz povijesti aktualnim političkim usmjerenjima, kako bi u dogledno vrijeme utišala glas savjesti. Mogli bismo reći da bi poticanje migracije prema Europi još od 60-ih godina prošlog stoljeća bio pokušaj okajavanja kolonijalizma i rasizma. Ona koja je osvajala svijet sada taj isti svijet pušta k sebi. Iz te perspektive mogli bismo promatrati i druge političke odluke. Primjerice, stvaranje države Izrael i potpora Izraelcima u borbi protiv Palestinaca kao okajavanje holokausta, njemačko otvaranje granica kao okajavanje nacizma i slično. Pojedini autori čak tvrde da se Europa ne želi osloboditi vlastite krivnje.⁵⁰ Problem tzv. „tiranije“ krivnje ne bi bio u tome što Europa nije bez grijeha, već što se njezino kajanje pretvara u oblik narcizma, mazohističkog bičevanja. Stoga ti autori tvrde da Europa prihvaća migrante i izbjeglice i pod svaku cijenu želi patiti zbog toga kako bi ispaštala za grijeha prošlosti. Međutim, ako Europa doista mora okajavati povijesne pogreške, postavlja se pitanje kad nastupa zastara i na što se sve treba odnositi? Ako je masovna migracija dio tog okajavanja, zašto se to ne događa s drugim neeuropskim zemljama koje također imaju mrlje u svojoj povijesti? Murray tvrdi da je

⁴⁹ Usp. European Commission, *White paper on the future of Europe*, na: https://ec.europa.eu/commission/publications/white-paper-future-europe_hr (pristupljeno: 7. 6. 2020.), str. 1–32.

⁵⁰ Cijelu ideju o kolektivnoj „tiraniji“ krivnje razradio je francuski filozof Pascal Bruckner u: P. Bruckner, *The Tyranny of Guilt. An Essay on Western Masochism*, Princeton University Press, 2006.

krivnja moderne Europe u završnoj fazi, ali ne može predvidjeti kako će i kada završiti.⁵¹

U međuvremenu brojni migranti i izbjeglice prihvatili su ponudu otvorenih granica i krenuli put Europe. U pozadini takvih odluka najčešće su sigurnosni i ekonomski razlozi. Građanski ratovi još umaraju bliskoistočne i afričke zemlje, zbog čega je nemali dio stanovništva prisiljen na izbjeglištvo. Europa je tako nehотиčno postala kontinent spasa za nekoliko milijuna migranata i izbjeglica, koji su tijekom posljednjih nekoliko godina pronašli utočište unutar Schengenskog prostora. Premda među njima ima sretnika koji su pri odlasku iz svojih domova mogli ponijeti naprtnjaču ili kovčeg sa svojim stvarima, svatko od njih ponio je „kovčeg“ vrednota kao rezultat odgoja i kulturološke pripadnosti određenom narodu i/ili religiji. Većina izbjeglica u Europu dolazi iz Sirije i Afganistana, gdje je najveći dio stanovništva islamske vjeroispovijesti. Ta se činjenica ne smije zanemariti, budući da islam bitno utječe na svjetonazor svakog muslimana. To se posebno odnosi na zemlje u kojima vlada šerijatski zakon. Afganistan je jedna od nekoliko država koje u potpunosti primjenjuju šerijatsko pravo, uključujući pitanja obitelji, osobnog statusa i kaznenog prava, dok se u Siriji primjenjuje samo na pitanje obitelji (brak, razvod, nasljeđivanje i skrb nad djecom). U odnosu islam-kršćanstvo ili islam-Europa postoje dodirne točke i razlike o kojima se može posebno raspraviti, no ovdje ćemo, u kontekstu teme, posebno istaknuti islamski stav o životu i smrti.

Prema islamskom shvaćanju, smrt označuje prijelaz iz jedne vrste postojanja u drugu. Islam naučava da je život na zemlji svojevrsni ispit za vječni život koji se očekuje nakon smrti. Smrt nije tabu-tema među muslimanskim vjernicima niti se smatra fenomenom protiv kojeg bi se trebalo opirati ili boriti, nego nešto što bi trebalo prihvatiti kao dio božanskog plana.⁵² S druge strane, svetost života temeljni je i najvažniji aksiom koji ističu sve religije, pa tako i islam. Prema islamu, život ima izvor u Bogu, Allahu, koji jedini ima moć odlučivati o životu i smrti. To znači da je svakoj osobi zabranjeno namjerno prekinuti tuđi i vlastiti život bez obzira na nacionalnost, religiju ili rasu. Iznimke su u slučaju samoubojstva ili smrtna kazna u sudskoj presudi. Islam

⁵¹ Usp. D. Murray, *Čudna smrt Europe*, str. 165–184.

⁵² Usp. R. J. Neuberger, *Caring for Dying People of Different Faiths*, Mosby, London, 1994., str. 36.

toliko poštuje život da je dužnost njegova očuvanja jedno od glavnih načela šerijatskog zakona.⁵³ Islamsko učenje tako zagovara termin „svetosti života“ kao apsolutne nepovredivosti ljudskog života koje počinje začećem. Dobro je sve što ide u korist života, a zlo ono što ga stavlja u opasnost, bez obzira na njegovu kvalitetu.⁵⁴ Iz toga proizlazi zabrana pobačaja i eutanazije, premda se u *Kur'anu* izričito ne govori o tome. U tom smislu može se reći da bi muslimani mogli biti nositelji života. Polazna je točka jednostavna: život pripada Bogu. On daje i oduzima život, on određuje koliko će dugo netko živjeti i ni jedan čovjek ne bi se smio u to miješati.⁵⁵

Međutim, postoje određeni teološko-politički prijepori oko tumačenja *Kur'ana*, pa pojedine muslimanske okoline dopuštaju pobačaj u ranoj fazi trudnoće pod posebnim okolnostima. Drugi se pak u korist zabrane pobačaja pozivaju na Suru 17, 31 koja kaže „Ne ubijajte djecu svoju iz straha od neimaštine, i njih i vas Mi hranimo, a ubijati njih doista je veliki grijeh“.⁵⁶ Garib-Muderis objašnjava kako se ta zabrana odnosila na predislamske Arabe koji su ubijali neželjene novorođene djevojčice ili su kao žrtvu Bogu prinosili mušku djecu. Napominje kako zabrana ubijanja djece ima trajni karakter te da se odnosi i na pobačaj, budući da se mnogi odlučuju za taj korak iz „straha od siromaštva“.⁵⁷ Sve navedeno dio je pravosudnog sustava gotovo svake države u kojoj vlada bilo kakav oblik šerijatskog zakona. Primjerice, u Afganistanu i Siriji zabranjen je pobačaj uz prijetnju zatvorske i novčane kazne. Pobačaj je dopušten samo u slučaju da je život majke doveden u pitanje ili se pokaže da će dijete biti rođeno s teškim oblikom invaliditeta. Takav stav u skladu je s uvjerenjem da Bog nije uzrok zla ni neizlječivih bolesti.⁵⁸

⁵³ Usp. R. Wan Muhammad, F. Alias, P. N. J. Kassim, „The doctrine of sanctity of life from the Islamic perspective“, u: *Al-Shajarah*, 21 (2016.) 1, str. 23–26.

⁵⁴ Usp. Š. Bilokapić, „Život utemeljen na ispravnoj ljestvici vrednota“, u: D. Mirić i D. Vlahović (ur.), *Suvremeni život i srce*, Hrvatsko kardiološko društvo – ogranak Split, Split, 2001., str. 4.

⁵⁵ Usp. K. Aramesh, H. Shadi, „Euthanasia: An Islamic Ethical Perspective“, u: *Iran Journal of Allergy, Asthma and Immunology*, 6 (2007.) 5, str. 37.

⁵⁶ Svi navodi preuzeti su iz: *Kur'an*, M. Mehanović (prev.), Lies Stiftung, 2014.

⁵⁷ Usp. N. Garib-Muderis, „Abortus u Islamu“, u: *Obnovljeni Život*, 61 (2006.) 2, str. 244.

⁵⁸ Usp. S. Athat, „Islam and Abortion“, u: *Islamic Horizons*, 45 (4), str. 40.

3.2. (Ne)oopravdanost straha prema migrantima i izbjeglicama

Budući da su pridošlice sa sobom donijele i duh vlastite kulture, pojam multikulturalizacije postao je politička vodilja najutjecajnijih europskih zemalja u potrazi za novom utopijom. Međutim, pitanje multikulturalizacije i problema migranata ubrzo je pronašao svoje novo lice. Po Europi su se počeli događati razni napadi, čiji su protagonisti imali jednu zajedničku stvar – pripadnost jednoj religiji.⁵⁹ Europa se tako našla zahvaćena u multireligioznosti naspram multikulturalizmu te se počela pitati nije li zapravo religija glavno pitanje u svemu ovome. Od država koje su prednjačile sekularizmom očekivalo se da će ostaviti religiju za sobom, a zapravo su tek počele raspravljati o njoj. Povod tomu jest činjenica što je većina migracijske populacije islamske vjeroispovijesti, pa se uskoro proširio strah da će Europa za desetak godina biti muslimanska. Murray je prozvao europsku politiku da je desetljećima puštala migriranje, a da nitko nije uzeo u obzir ideologije ili uvjerenja ljudi koji su pristizali sa svih strana.⁶⁰ Multikulturalizam je bio dobra „izlika“ za situaciju koja je zadesila veće europske gradove, poput Londona, Pariza, Münchena i dr. Tražiti jednakost između raznih kultura unutar jednog društva te poticati čuvanje raznolikosti kultura doista se pokazalo kao utopija.⁶¹ Mnogi europski političari dopuštali su migracije, jer su smatrali da će migranti određeno vrijeme ostati i u nekom trenutku otići. Međutim, stvarnost je bila drugačija i nitko nije uspio predvidjeti posljedice takve politike. Taj neuspjeh priznala je Angela Merkel riječima: „Naravno, želja da se izgradi multikulturalno društvo, da se živi i uživa jedan uz drugoga, neslavno je propala, posve propala.“⁶²

No što je u cijeloj toj priči s čovjekom? On se ne može svesti samo na programski dio političkih ili ideoloških pretenzija, zane-mariti njegovu egzistenciju i cjelovitost ljudskog bića niti ga izbaciti iz vlastitih domova. Nipošto, barem kad je riječ o kršćanstvu.

⁵⁹ Usp. D. Rapić i Š. Bilokapić, „Nasilje u kontekstu europske migracijske krize“, u: *Služba Božja*, 60 (2020.) 2, str. 143–145.

⁶⁰ Usp. D. Murray, *Čudna smrt Europe*, str. 162–163.

⁶¹ Usp. S. Pattnaik, „*Seeking a Better World: From Utopia to Multiculturalism*“, u: *International Journal of Research in Humanities and Social Studies*, 3 (2016.) 4, str. 46–50.

⁶² Usp. *Multiculturalism utterly failed in Germany*, na: https://www.youtube.com/watch?v=UKG76HF24_k (pristupljeno: 7. 6. 2020.).

U čemu je onda problem heterogenog društva? Mogući odgovor leži na razini povjerenja.⁶³ Zaštititi kulturnu raznolikost znači zaštititi slobodu izražavanja svake osobe, uz mogućnost da će u svakoj zemlji biti različitih etničkih skupina.⁶⁴ Sirijac želi biti Sirijac u Hrvatskoj jednako kao što Hrvat želi ostati Hrvat u Njemačkoj. Stoga se može postaviti pitanje: koga se i čega bojimo? Je li riječ o našoj ljudskosti koja se nerijetko boji svake promjene, osobito u ustaljenosti našeg života? Svatko od nas rado prihvaća drugoga ako se netko suobliči našem načinu života, dok svaka naša promjena traži izlazak iz sebe. Budimo realistični, to nam uvijek teško pada. Je li onda u pitanju strah od nepoznatoga ili se u strahu od drugoga može otkriti strah od samoga sebe? Mnogi nisu blagonakloni prema migrantima i izbjeglicama jer dobar dio njih dolazi s različitim religijskim uvjerenjima. No strah da Europa postane muslimanska površan je odgovor puno dubljeg problema. Europa je odlučila prestati biti kršćanska puno prije navale doseljenika s drugog kontinenta te je „problematičan“ omjer kršćana naspram muslimana isključivo odgovornost kršćana.

Da bi na konkretan način iznova „zapalio“ kršćanski duh u Europi, papa Franjo u svojim govorima nastoji potaknuti kršćane da prema migrantima i izbjeglicama imaju stav dobrodošlice. Gostoljubivost je prepoznatljiva svetopisamska, a time i kršćanska krepost.⁶⁵ Neki od najvažnijih biblijskih likova i proroka migrirali su u čudnovatoj Božjoj povijesti spasenja: od praca vjere Abrahama koji je iz Mezopotamije stigao u Obećanu zemlju (usp. Post 12, 1–13–18) do Isusa Krista koji je bio izbjeglica u Egiptu (usp. Mt 2, 13–23). Zato papa Franjo nastoji u njima vidjeti ljude koji donose nove mogućnosti, a ne prijetnje i strahove, pritom optužujući svaki oblik nasiljā i diskriminacije nad bilo kim.⁶⁶ Time ne donosi nikakvu novost u Katoličkoj Crkvi, već nastoji konkretizirati ono što je Crkva govorila i prije nego što je problem migracija zadobio goleme razmjere. Primje-

⁶³ Usp. J. Bošnjaković, „Strah i povjerenje u čovjeku“, u: *Journal of Applied Health Sciences*, 2 (2016.) 2, str. 121–132.

⁶⁴ Usp. Council of Europe, *European Culture: Identity and Diversity*, na: [https://www.coe.int/t/dg4/Cultural Convention/Source/CIMasterdoc_EN.pdf](https://www.coe.int/t/dg4/Cultural%20Convention/Source/CIMasterdoc_EN.pdf) (pristupljeno: 7. 6. 2020.), str. 40.

⁶⁵ Usp. Papa Franjo, *Božje ime je milosrđe*, Verbum, Split, 2016. str. 110–111.

⁶⁶ Usp. P. Guzik, „Communicating migration – Pope Francis’ strategy of reframing refugee issues“, u: *Church, Communication and Culture*, 3 (2018.) 2, str. 110.

rice, u konstituciji „Gaudium et Spes“ piše: „Pravda i pravičnost također zahtijevaju da promjenljivost koja je nužna za ekonomiju u razvoju bude uređena tako da izbjegne neizvjestan i ugrožen život pojedinaca i njihovih obitelji. Što se tiče radnika koji dolaze iz drugih naroda ili zemalja a koji svojim radom pridonose ekonomskom razvoju nekoga naroda ili kraja, valja se brižno čuvati svake diskriminacije u naplaćivanju ili uvjetima rada. Osim toga treba da ih svi, a napose javne vlasti, ne drže pukim sredstvima proizvodnje, nego osobama i pomognu im da dovedu k sebi svoju obitelj i da si pribave pristojan stan te da se zalažu za njihovo uključenje u društveni život naroda ili kraja koji ih prima.“⁶⁷

3.3. *Obostrana prilika*

Svako življenje kršćanstva zahtijeva u sebi umiranje. Umiranje nije jednako kao i smrt jer samo živ čovjek može umirati, a ne mrtvac. Čitav bismo (duhovni) život mogli promatrati kao umiranje, kako je i Heidegger napisao „sein zum Tode“.⁶⁸ Obitelj, zajednica u malome, može funkcionirati samo ako su njezini članovi spremni na „umiranje“ za drugoga. To je cijena i plod ljubavi u zajedničkom životu. Ista je stvar na lokalnoj i nacionalnoj razini. Migranti i izbjeglice poseban su izazov kršćanskom „umiranju“, ali promjena perspektive mijenja cjelokupni pristup aktualnom problemu. Radi se o ljudskim bićima, čije dostojanstvo nije ni manje ni veće od dostojanstva europskog čovjeka. Svaki migrant i izbjeglica sposoban je upoznati sebe, posjedovati se i slobodno se davati te ulaziti u zajedništvo s drugim osobama. Stoga je za kršćane ovo prilika za istinsko svjedočenje vjere i prostor za (novu) evangelizaciju. Papa Franjo više je puta upozorio kako se kršćani ne mogu nazivati kršćanima, a istodobno na patnje migranata i izbjeglica reagirati kajinovskim opravdanjem: „zar sam ja čuvar brata svog?“ (Post 4, 9). Takav stav, tvrdi papa Franjo, protivi se ideji ljudskog bratstva, u koje je uključeno čitavo čovječanstvo.⁶⁹ Dočim smo nekoga nazvali bratom, postali smo odgovorni za njega. Zajedno s njima milošću smo pozvani u savez

⁶⁷ GS, br. 66.

⁶⁸ Usp. L. Tomašević, „Smrt i umiranje danas“, str. 886.

⁶⁹ Papa je prvi put to spomenuo na općoj audijenciji 18. veljače 2015. godine na Trgu svetog Petra u Vatikanu. Vidi: https://w2.vatican.va/content/francesco/en/audiences/2015/documents/papa-francesco_20150218_udienza-generale.html (pristupljeno: 7. 6. 2020.)

sa svojim Stvoriteljem. Pozvani smo odgovoriti Bogu vjerom i ljubavlju, a taj odgovor ne može dati nitko drugi osim nas samih.⁷⁰

Mohsin Hamid podsjetio je da su svi ljudi migranti, odnosno „nomadi“, koje se često dijele na doseljenike i starosjedioce.⁷¹ Europljani nisu uvijek bili Europljani. Hrvati nisu od pamtivijeka boravili na području današnje Hrvatske, čiji su korijeni izbjeglištvom razasuti po svijetu kao posljedica triju ratova u 20. stoljeću. Teološki gledano, kršćanstvo govori o iščekivanom kraljevstvu koje nije od ovoga svijeta, pa tako ni iz Europe. Sve ono što poznajemo kao europsko pripisujemo zaslugama kršćanstva, ali kontinent nije kršćanski. Obećana zemlja nalazi se u duhovno-moralnom prihvaćanju suživota s Bogom, čovjekom i prirodom te nije uvjetovana zemljopisnim granicama.⁷² Pojam Europe trebali bismo stoga više shvaćati u kulturološkom, a ne u zemljopisnom smislu. Kad je Murray govorio o samoubojstvu Europe, tada nije mislio da nakon nje ništa više neće postojati, nego da ništa više neće biti isto.⁷³ Hoće li Europa i dalje biti kršćanska ako kršćana više nema? Hoće li Europa i dalje biti Europa ako nema Europljana? To nas može podsjetiti na paradoks Tezejeva broda.⁷⁴ Europa je tijekom povijesti proživljavala nekoliko promjena na svom „brodu“, a mi smo tek svjedoci nove epohalne promjene. Je li brod nakon svoje promjene još Tezejev, odnosno europski? U potrazi za odgovorom na to pitanje ne smijemo zaboraviti da brod ipak putuje. A mi smo trenutačno oni koji upravljaju kormilom.

* * *

Migracijska je kriza prilika Europi da na djelu pokaže vrednote koje proklamira: solidarnost, slobodu, pravdu, pravo i slično.⁷⁵ U odnosu s drugima Europa ima priliku nadvladati vlastitu

⁷⁰ Usp. *Katekizam Katoličke Crkve*, br. 357.

⁷¹ Usp. M. Hamid, „We Are All Migrants“, u: *National Geographic*, 236 (2019.) 2, str. 17–19.

⁷² Usp. M. Kutleša, „Božanski zakon u arhitekturi teologalnih kreposti“, u: *Riječki teološki časopis*, 51 (2018.) 1, str. 111.

⁷³ D. Murray, Čudna smrt Europe, str. 319–321.

⁷⁴ Tezej je lik iz grčke mitologije čiji je brod s vremenom stario. Dijelove broda trebalo je zamijeniti novim, a nakon nekoliko godina na brodu nije ostao ni jedan originalni dio. Pitanje je glasilo je li taj brod onaj Tezejev. Zanimljivo filozofsko promišljanje na tu temu vidi: T. Scaltsas, „The Ship of Theseus“, u: *Analysis*, 40 (1980.) 3, str. 152–157.

⁷⁵ S namjerom izbjegavamo zaključak u formalnom smislu, budući da smatramo da se ovim radom ne zaključuje pitanje odnosa migranata i izbjeglica uopće, a napose naspram pitanja života i smrti. Dapače, smatramo da ovim uvidom u

antropološku krizu, ponovno pronaći svoj identitet i osvjetliti put prema budućnosti. U suprotnom će se na nju moći primijeniti proročke riječi: „Propast tvoja od tebe je, Izraele“ (Hoš 13, 9).⁷⁶ Jesu li stoga migranti i izbjeglice nositelji života ili smrti? Ni jedno ni drugo. Odnosno, i jedno i drugo. Problem smrti i života u Europi ne rješava se migrantima, nego Europljanima. Ako Europa bude živjela ili umrala, to će izići iz nje. Migranti i izbjeglice mogu potencirati jedno i drugo: doprinijeti životu ili smrti Europe. Umjesto da u pridošlicama vidimo potencijalnog neprijatelja, možda bismo u njima trebali vidjeti potencijalno bogatstvo. Trebamo se čuvati idealiziranja imigranata kao spasitelja Europe, ali istodobno odbaciti demoniziranje njih kao jedinih krivaca propadanja Europe. Naravno, ne ovisi sve o nama, nego i o njihovoj raspoloživosti. Ipak, vjerujemo da naš pozitivan stav prema njima, a ne apriorno odbacivanje ili prihvaćanje „sa zadržkom“, daju bitan preduvjet za plodnu integraciju. Ljubav prema bližnjemu kršćanska je obveza. To nije čin naivnosti, nego odraz duboke vjere nasljedujući Isusa Krista. U tom riziku evanđeoske ljubavi ne bismo smjeli zaboraviti da ona ima snagu oživljavati i mijenjati.

MIGRANTS AND REFUGEES: BEARERS OF LIFE OR DEATH?

Summary

Europe has been wrestling with itself in recent decades. The cultural changes that have taken place have shaken its identity significantly, and adherence to fundamental principles and values has faced a new challenge. New anthropological paradigms arising from postmodernism have influenced the oblivion of Christian roots and truths, which have largely determined the direction of the development of European culture. Consequently, Europe as we know it is dying. The main purpose of this paper is to see the relationship between the dying of Europe and the

situaciju i prepoznavanjem obostrane prilike tek otvaramo ovo aktualno pitanje za daljnju raspravu i znanstveno istraživanje.

⁷⁶ Vulgata je ovo rečenicu prevela kao „Perditio tua Israel“, dok se u drugim latinskim prijevodima nalazi rečenica: „Perditio tua ex te, Israel.“ Prevoditelji na hrvatski jezik različito prevode tu rečenicu, ali smo se zbog njezina snažnog značenja u kontekstu govora o umiranju Europe poslužili latinskim prijevodom. U svrhu literarnog istraživanja za ovaj citat služili smo se programom *BibleWorks9*.

migration crisis. It is not about death (and life) as a biological process, but more about a philosophical-theological observation of “dying“ and “reviving“ of all that is European, Christian, human ... On the basis of the observation of today’s most important cultural features of Europe and religious truths of Christianity and Islam, especially on the understanding of life and death, we will answer the question of whether migrants and refugees are the bearers of life or death on the European continent. Being careful not to idealize immigrants as saviours of Europe, but also not to demonize them as the only culprits of Europe’s decline, we will try to see if a positive attitude towards them can provide an essential precondition for fruitful integration. Europe’s life or death depends on itself, and migrants and refugees can contribute to both realities. Yet for Christians there is an obligation of love, and we must not forget that it has the power to revive and change.

Key words: life; death; refugees; migrants; migration crisis; Europe; Islam; culture; Christian values; solidarity; love; hospitality.